

УДК 347.4

О. І. Чернілевська, аспірантка кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені І. Франка

НЕДОГОВІРНІ ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ МНОЖИННОСТІ ОСІБ У ЗОБОВ'ЯЗАННІ

Присвячено дослідженню недоговірних підстав виникнення множинності осіб у зобов'язанні. Особливу увагу приділено можливості виникнення множинності осіб у зобов'язанні на підставі рішення суду або створення об'єктів права інтелектуальної власності.

Ключові слова: множинність осіб у зобов'язанні; недоговірна підстава; завдання моральної та/або матеріальної шкоди; недоговірний правочин; об'єкт права інтелектуальної власності; рішення суду.

Статья посвящена исследованию внедоговорных оснований возникновения множественности лиц в обязательстве. Отдельное внимание уделено возможности возникновения множественности лиц в обязательстве на основании решения суда или создания объектов права интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: множественность лиц в обязательстве; внедоговорное основание; нанесение морального и/или материального вреда; внедоговорная сделка; объект права интеллектуальной собственности; решение суда.

The article is devoted to the non-agreement reasons of forming plurality of individuals in commitment. Also the author paid special attention to possibility of forming plurality of individuals in commitment due to court decisions or creating objects of intellectual property.

Key words: plurality of individuals in commitment; non-agreement reason; causing moral and/or material damage; non-agreement action; object of intellectual property; court decision.

Постановка проблеми. Проявом ускладненого суб'єктного складу цивільних зобов'язань є множинність його осіб, тобто участь одночасно декількох осіб на стороні кредитора або боржника. У сучасній науковій літературі немає фундаментального наукового дослідження, яке б детально висвітлювало особливості множинності осіб у зобов'язанні, у тому числі підстави виникнення цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливі проблеми суб'єктного складу цивільного зобов'язання досліджувалися в контексті більш загальних наукових проблем, наприклад: докторська дисертація С. О. Погрібного "Механізми та принципи договірного регулювання цивільних відносин", докторська дисертація Т. В. Боднар "Виконання цивільних зобов'язань", кандидатська дисертація О. Я. Кузьмича "Договори на користь третіх осіб". Також певні аспекти множинності осіб у зобов'язанні висвітлено в наукових працях С. Бордовського, Ф. Гавзе, В. Голевінського, О. Йоффе, Н. Кузнецової, М. Молявко, Л. Морандьєра, М. Осипової, С. Сарбаша, О. Таран, Г. Шершеневича та ін.

Мета статті – детальний аналіз і формулювання переліку недоговірних підстав виникнення множинності осіб у зобов'язанні.

© О. І. Чернілевська, 2014

Виклад основного матеріалу. Підстави виникнення множинності осіб у зобов'язанні тісно пов'язані з підставами виникнення самого зобов'язання. Відсылна норма, закріплена в ч. 2 ст. 509 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), передбачає, що всі зобов'язання виникають з підстав, установлених ст. 11 цього ж Кодексу, а саме:

1) з дій осіб як передбачених актами цивільного законодавства, так і не передбачених ними, у тому числі: договорів та інших правочинів; створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; інших юридичних фактів;

2) безпосередньо з актів цивільного законодавства, а також актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування;

3) рішення суду;

4) внаслідок настання або ненастання певної події.

У контексті зазначеної норми законодавства поняття юридичної підстави можна окреслити так: юридична підстава – це сукупність передбачених правом обставин, умов, фактів і передумов, що забезпечують настання юридичних наслідків. При цьому така підстава має нормативне закріплення, певний зміст, вичерпний характер, а також урахує особливості певного випадку [1, 205].

Загалом підстави для виникнення зобов'язальних правовідносин можна згрупувати на договірні й недоговірні. Так само можна вчинити і щодо підстав виникнення множинності осіб у зобов'язанні. Для формулювання переліку недоговірних підстав виникнення множинності осіб слід проаналізувати законодавчі норми, наукову літературу і судову практику.

Найпоширенішою недоговірною підставою виникнення цивільних прав і обов'язків є завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі, унаслідок чого виникає деліктне зобов'язання. Суб'єктами деліктного зобов'язання виступають боржник і кредитор. Боржник – це особа, яка зобов'язана відшкодувати завдану шкоду; кредитор – потерпілий. Заподіяння шкоди виникає внаслідок порушення майнових або ж особистих немайнових прав особи, які мають абсолютний, а не відносний характер. Як результат деліктне зобов'язання спрямоване на те, щоб поновити права потерпілого за рахунок заподіювача шкоди чи особи, відповідальної за шкоду. Як слушно наголошується в науковій літературі, слід пам'ятати, що відшкодування договірної шкоди – це додатковий обов'язок, який приєднується до невиконаного зобов'язання (зокрема, поставити продукцію і сплатити штраф), а відшкодування недоговірної – це новий обов'язок замість невиконаного абсолютного (заподіяв шкоду – відшкодуй) [2, 276].

У будь-якому з різновидів деліктного зобов'язання, сформульованих у гл. 82 ЦК України, хоча б одна зі сторін може бути представлена двома і більше особами. Так, у разі заподіяння шкоди кількома особами одному потерпілому виникне деліктне зобов'язання з активною множинністю осіб, кілька потерпілих і один заподіювач шкоди сформулюють зобов'язання з пасивною множинністю осіб, а наявність кількох заподіювачів шкоди і кількох потерпілих утворить змішану множинність осіб.

Багатою на приклади будь-якого із зазначених різновидів множинності осіб у деліктному зобов'язанні є судова практика. Так, згідно з рішенням Сихівського районного суду м. Львова від 11.01.2011 р., Особа_1 звернулася до зазначеного суду з позовом до співвідповідачів Особи_4 і Особи_5. У своєму позові Особа_1 просила стягнути на її користь 49 000,00 грн майнової шкоди та 6000,00 грн моральної шкоди, заподіяних унаслідок пожежі. Як установив суд, 03.07.2009 р. о 05.55 год у квартирі, яка належить позивачу на праві приватної власності згідно з витягом про реєстрацію права власності, виникла пожежа. На підставі поданих судових документів, а також пояснень сторін зроблено висновок, що під час пожежі у зазначеній квартирі перебували лише Особа_4 та Особа_5, які орендували в Особи_1 кімнату,

де безпосередньо зайнявся вогонь. Зважаючи на те, що відповідачі не навели жодних доказів, які б спростовували їхню вину в заподіянні шкоди позивачеві, суд дійшов висновку, що пожежа є результатом протиправних дій чи протиправної бездіяльності Особи_4 та Особи_5. Такий висновок суду відповідав положенням, які містилися в матеріалах перевірки за фактом виникнення пожежі, здійсненої співробітниками Сихівського РВ м. Львова ГУ МНС України у Львівській області. У підсумку Сихівський районний суд м. Львова задовольнив описаний позов повністю, стягнувши на користь позивача 49 000,00 грн майнової шкоди і 6000,00 грн моральної шкоди, заподіяних унаслідок пожежі [3].

В іншому випадку Особа_5 і Особа_8 позивалися до комунального підприємства “Прилукитепловодопостачання” щодо відшкодування моральної шкоди, завданої смертю потерпілого. Зазначена справа розглядалася Прилуцьким міськрайонним судом Чернігівської області 05.01.2012 р. У цій ситуації йдеться про можливість активної множинності осіб у зобов’язанні відповідно до ч. 2 ст. 1168 ЦК України – моральна шкода, завдана смертю фізичної особи, відшкодовується її чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які проживали з нею однією сім’єю. Згідно з матеріалами справи у жовтні 2011 р. Особа_5 і Особа_8 звернулись до суду з позовом, у якому просили зобов’язати КП “Прилукитепловодопостачання” відшкодувати завдану моральну шкоду в сумі 100 000,00 грн кожному. Свої вимоги позивачі обґрунтували тим, що їхній син, Особа_9, із січня 2008 р. працював на посаді слюсаря контрольно-вимірювальних приладів і автоматики. Виконуючи свої трудові обов’язки під час ремонтних робіт на каналізаційно-насосній станції 05.08.2010 р., син позивачів загинув. Причиною смерті стала небезпечна для життя концентрація сірководню, яка утворилася в результаті несправності обладнання примусової вентиляції, а також погодних факторів. При цьому комунальне підприємство “Прилукитепловодопостачання” виконало свої обов’язки щодо забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці належним чином. Оскільки смерть сина завдала його батькам тяжкої моральної шкоди, позивачі просили стягнути з відповідача моральну шкоду. Суд першої інстанції відмовив у задоволенні позову повністю, однак Апеляційний суд Чернігівської області з таким рішенням не погодився і скасував його. Водночас суд апеляційної інстанції ухвалив стягнути на користь кожного з батьків по 25 000,00 грн відшкодування моральної шкоди [4].

Ще однією недоговоріною підставою виникнення множинності осіб у зобов’язанні є деякі правочини. Згідно зі ст. 202 ЦК України, правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов’язків. Правочини можуть бути одно-, дво- і багатосторонніми. При цьому слід розмежовувати договірні та недоговорні правочини. До останніх слід зарахувати: публічну обіцянку винагороди, вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, рятування здоров’я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи, створення загрози життю, здоров’ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи тощо. Множинність осіб може виникати у всіх наведених прикладах недоговорних правочинів на стороні боржника та/або кредитора. Наприклад, кілька осіб своїми спільними діями створюють загрозу здоров’ю фізичної особи або ж одна особа створює загрозу заподіяння шкоди майну, яке належить на праві спільної часткової власності двом чи більше співвласникам.

Для прикладу розглянемо справу № 1118/6964/12 за позовом Особи_1 та Особи_2 до Особи_3 про зобов’язання усунути загрозу майну і відшкодувати майнову шкоду, в якій Олександрійським міськрайонним судом Кіровоградської області 18.04.2013 р. винесено заочне рішення. Обставини справи полягали у тому, що позивачі були власниками квартири, яку придбали в Особи_3. У листопаді 2009 р. вони помітили, що підвір’я будинку істотно розмите водою, внаслідок чого сталося просідання ґрунту, після чого Особа_1 і Особа_2 викликали аварійну бригаду КП “Олександрія-водоканал”. Працівники цього підприємства встановили причини витoku води – пошкодження трубопроводу на ввіді до придбаної

позивачами садиби. Крім того, виявлено, що ввід водопроводу житлового будинку підключено до вуличної водопровідної мережі з порушенням технічних умов, будівельних норм та правил. Свого часу технічні умови було видано померлому батькові відповідача Особи_3, який безпосередньо й порушив технічні умови. Внаслідок цих порушень під загрозою перебувало майно позивачів, тому що в будь-який момент міг статися повторний витік води й призвести до руйнування належного їм майна. На думку Особи_1 і Особи_2, Особа_3 успадкувала після смерті свого батька не лише права, але й обов'язки, тому зобов'язана усунути загрозу майну, що їм належить [5].

Загалом описана справа зовні дуже нагадує недоговірне зобов'язання, яке виникло внаслідок створення загрози майну фізичних осіб і ускладнене активною множинністю осіб. Однак суд відмовив у задоволенні позову повністю, мотивуючи своє рішення тим, що позивачі не довели факт створення загрози майну відповідачем. На нашу думку, таке рішення правильне, оскільки йдеться про недоліки товару, проданого позивачам за договором купівлі-продажу, а тому розглядати можливість підтоплення внаслідок підключення водопроводу житлового будинку до вуличної водопровідної мережі з порушенням технічних умов як створення загрози для майна не варто. Зовсім інакшою була б ситуація, якби позивачі й відповідач мешкали в сусідніх будинках. У такій ситуації гіпотетичне підключення водопроводу житлового будинку відповідача до вуличної водопровідної мережі з порушенням технічних умов призводило б до можливості постійного підтоплення не тільки його подвір'я й будинку, а також його сусідів. Це, у свою чергу, було б прикладом активної множинності осіб, яка виникла на підставі недоговірної правочину – створення загрози майну фізичної особи.

Ще одна підстава виникнення цивільних прав та обов'язків, сформульована у ст. 11 ЦК України, – це інші юридичні факти. Поняття “юридичний факт” є однією з базових дефініцій, якими оперує правознавство в цілому і теорія держави та права зокрема. Зазначене поняття можна сформулювати таким чином: юридичні факти – це конкретні життєві обставини, з правовою моделлю яких норма права пов'язує настання певних наслідків [6]. Найпоширенішим критерієм класифікації всіх юридичних фактів є відсутність/наявність волевиявлення особи. Як наслідок усі юридичні факти можна поділити на юридичні події та юридичні дії. Якщо під подіями слід розуміти обставини, що об'єктивно не залежать від волі й свідомості людини, то дії – це такі юридичні факти, що залежать від волі людей. На противагу подіям, юридичні дії є складним і багатоплановим об'єктом класифікації. Таке формулювання підстави виникнення множинності осіб у зобов'язанні, як інші юридичні факти, може тлумачитися дуже широко. Причина в тому, що, власне, будь-яка дія чи подія, наділена певним юридичним змістом, підпадає під формулювання юридичного факту. Завдяки цьому перелік підстав виникнення множинності осіб у зобов'язанні не є вичерпним.

Найбільш дискусійна підстава виникнення множинності осіб у зобов'язанні – це створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної творчої діяльності. У цьому випадку йдеться про право інтелектуальної власності (далі – ІВ). Згідно з ч. 1 ст. 418 ЦК України право ІВ – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права ІВ, визначений ЦК України та іншим законом. Відносини, які виникають на підставі створення будь-якого результату інтелектуальної діяльності, за своєю юридичною природою абсолютні. З метою ілюстрації зазначеного твердження слід звернути увагу на те, що право ІВ складається з особистих немайнових і майнових прав ІВ. У ст. 423 ЦК України визначено відкритий перелік немайнових прав ІВ, серед яких окреслено права на визнання людини творцем об'єкта права ІВ, а також на перешкоджання будь-яким посяганням на право ІВ, що здатні завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права ІВ. Законом передбачено, що особисті немайнові права на об'єкт права ІВ належать тільки його творцеві, однак у певних, законодавчо визначених, випадках

такі права можуть належати також іншим особам. Водночас особисті майнові права ІВ, визначені у ст. 424 ЦК України, включають права використовувати об'єкт права ІВ, дозволяти використання або ж перешкоджати неправомірному використанню такого об'єкта тощо. Носій зазначених прав наділений правом вимагати, щоб усі інші особи, кількість яких невизначена, утримувалися від будь-якої дії та/або бездіяльності, яка може порушити його абсолютні права чи перешкодити йому як власникові їх реалізувати. Іншими словами, у відносинах ІВ конкретним уповноваженим особам (наприклад, автору чи співавторам тощо) протистоїть невизначене коло осіб, які повинні утримуватися від неправомірних посягань на об'єкт права ІВ і не чинити перешкод уповноваженим особам щодо здійснення їхніх прав.

Здавалося б, можна стверджувати, правовідносини ІВ завжди ускладнені пасивною множинністю осіб, оскільки утримуватися від будь-яких порушень ІВ повинні всі особи, крім автора об'єкта права ІВ. Більше того, у разі створення об'єкта права ІВ двома і більше особами у співавторстві йдеться про змішану множинність осіб, тому що кредиторів також стає кілька. Однак це твердження неправильне. Будь-яке зобов'язання – це відносні правовідносини, оскільки йому притаманний чіткий суб'єктний склад і воно юридично пов'язує лише конкретну зобов'язану особу (знову ж таки за ст. 509–510 ЦК України). У свою чергу, множинність осіб є ознакою сторони зобов'язання, тому створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної творчої діяльності не може виступати підставою виникнення множинності осіб у зобов'язанні, оскільки спричинює виникнення абсолютних правовідносин. Отже, відносини, які виникають з приводу передачі чи надання в користування майнових прав ІВ, виникають як результат укладення певного договору (зокрема, ліцензійного), тому множинність осіб, яка може мати місце в таких договорах, виникає на підставі правочину – договору.

Не доцільно також визначати рішення суду як самостійну підставу виникнення множинності осіб у зобов'язанні. Теорія держави і права розглядає рішення суду як акт правозастосування державного органу (приймається одноосібно суддею, колегією суддів або суддею та народними засідателями чи складом відповідної судової палати), спеціально уповноваженого здійснювати судочинство від імені держави Україна. Аналіз чинного законодавства дозволяє зробити висновок, що завданнями будь-якого судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Тобто для ухвалення рішення судом на її користь одна особа повинна довести, що в неї існувало певне право, свобода чи інтерес, які були невизнані, порушені або ж оспорені іншою особою. Зазначені права, свободи чи законні інтереси, у свою чергу, виникають на певній законній підставі, передбаченій договором або законом. Суд не створює нові правові норми, а лише виконує покладену на нього функцію – правозастосування вже чинних. Тому будь-яке судове рішення, навіть те, що містить положення про обов'язок однієї зі сторін вчинити певну дію на користь іншої сторони, навіть рішення Конституційного Суду України є не первинною підставою виникнення цивільного права і обов'язку, а тільки засобом впливу потерпілого і держави на ту особу, яка порушує, не визнає чи оспорує чужі права.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи зазначене, вважаємо за доцільне запропонувати такі недоговорні підстави виникнення множинності осіб у зобов'язанні. Зокрема, першою безперечною підставою є завдання майнової та/або моральної шкоди іншій як фізичній, так і юридичній особі. Друга підстава – це правочини, які не є договірними, а саме: публічна обіцянка винагороди, вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, рятування здоров'я і життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи, створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи тощо. Крім того, багатоманітність

цивільно-правових відносин, зумовлена їхнім постійним розвитком і розгалуженням, дозволяє припустити, що нинішнього часу й у майбутньому можуть виникати інші не договірні підстави виникнення множинності осіб у зобов'язанні, які, без сумніву, являтимуть собою певні юридичні дії. Саме тому треба виокремити ще й третю підставу, яка з урахуванням можливих майбутніх новоутворень має загальний характер і сприяє можливості дослідження цієї проблематики в майбутньому, – інші юридичні факти. При цьому слід наголосити, що створення об'єктів права інтелектуальної власності, а також рішення суду не можуть належати до таких юридичних фактів з урахуванням уже викладених міркувань.

Література

1. Кикоть Г. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права [Електронний ресурс] / Киголь В. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/1002/%CA>
2. Заїка Ю. О. Українське цивільне право / Заїка Ю. О. – К. : Істина, 2005. – 312 с.
3. Рішення Сихівського районного суду м. Львова від 11.01.2011 р. № 15681178 у справі № 2-389/11 про відшкодування матеріальної і моральної шкоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15681178>
4. Рішення Апеляційного суду Чернігівської області від 05.01.2012 р. № 20769466 у справі № 22-ц-129/2012 про відшкодування моральної шкоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20769466>
5. Рішення Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 18.04.2013 р. № 30957974 у справі № 1118/6964/12 про усунення загрози майну і відшкодування шкоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30957974>
6. Рожкова М. Юридические факты в гражданском праве [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rozhkova-ma.narod.ru/books_text/JUR-FACTI.htm